AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
“AZƏRBAYCAN HAVA YOLLARI”
QAPALI SƏHMDAR CƏMİYYƏTİ
MİLLİ AVİASİYA AKADEMİYASI

Əlyazması hüququnda

MÜRACİƏT ETMƏK HÜQUQUNUN KONSTİTUSİON – HÜQUQİ ƏSASLARI VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

İxtisas: 5607.01 – “Konstitusiya hüququ; bələdiyyə hüququ”

Elm sahəsi: Hüquq

İddiaçı: **HƏMİD MÜBAH OĞLU MEHDİYEV**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2023

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. İnsan həyatının, hüquq və azadlıqlarının Azərbaycan Respublikasının (AR) Konstitusiyasının 12.1-ci maddəsində elan edildiyi kimi dövlətin ən yüksək dəyəri, ali məqsədi kimi tanınması sadəcə deklarativ, mücərrəd xarakter daşımır, əksinə çox konkret bir məzmuna və mahiyyətə malikdir. İlk baxışdan burada söhbət belə bir prinsipdən gedir ki, "insanlar dövlətin yox, dövlət insanların xidmətində dayanmalıdır". Təsadüfi deyil ki, Ölkə Başçısı cənab İlham Əliyev çıxışlarında dəfələrlə dövlət siyasətinin başında Azərbaycan vətəndaşının dayandığını, özü başda olmaqla, bütün məmurların xalqın xidmətçisi olduğunu vurğulamışdır. Bütün dövlət məmurları, bütün icra hakimiyyəti başçıları, bütün nazirlərin həmişə insanlara xidmət göstərməli olduğunun vacibliyini bildirmişdir[1].

Ümumiyyətlə, sivil, demokratik, hüquqi dövlətlərdə dövlət insanların xidmətində dayanmalıdır. Çünki insan ağlı və əməyi ilə cəmiyyətdə və dövlətdə mövcud olan bütün dəyərləri yaradır; insanlar ümumi səyləri ilə dövlətin özünü yaradırlar. Bu dəyərlər bir insan tərəfindən öz xeyrinə yaradılır, buna görə də bütün dəyərlər insana xidmət etməlidir.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alsaq, görünür ki, indiki mərhələdə vətəndaşla dövlət arasındakı münasibətlərin birbaşa və geriyə əlaqəsini müəyyən edən vətəndaşların müraciət etmək hüququnun dərindən öyrənilməsi qeyd edilənləri adekvat şəkildə əks etdirir. Bu, əlbəttə ki, suveren, müstəqil inkişaf yoluna qədəm qoymuş bir dövlət qurmaqda insanların iradəsinin potensialını açmaq üçün keyfiyyətcə yeni bir yanaşma tələb edir. Ancaq vətəndaşların iradə ifadə etmə potensialı hüquq elmi və praktikası tərəfindən lazımi şəkildə açılmamışdır. Əvvəllər bu mövzuda ayrı-ayrı tədqiqatlarda əsasən vətəndaşların müraciətləri anlayışının, onların növ təsnifatının səthi, mücərrəd bir şəkildə tədqiqi aparılsa da, bu istiqamətdə

[1] Mahmudov, Y.M. Heydər Əliyev: [2 cilddə] / Y.M.Mahmudov. – Bakı: Turxan NPB, – c. 2. – 2013, – 704 s.

hərtərəfli, kompleks və müqayisəli-hüquqi bir tədqiqatın aparılmaması aktual hüquqi bir problem olaraq qalır.

Vətəndaşların dövlət orqanlarına və yerli özünüidarəetmə orqanlarına müraciət etməklə bağlı subyektiv hüquqlarının təmin edilməsi xalq suverenliyinin və xalqla onların nümayəndələri arasında bağlılığın təminatlarından biridir. Vətəndaşların müraciətləri xalqla dövlət arasında əhəmiyyətli bir əlaqə funksiyasını yerinə yetirir, bu da birincilərin vacib əhəmiyyətli və aktual mövzularda fikirlərini dövlət orqanlarına çatdırmağa imkan verir. Bundan əlavə, müraciətlərdə yer alan ən aktual problemlər haqqında məlumatlar onların aradan qaldırılması və gələcəkdə qarşısının alınması üçün vaxtında tədbirlərin görülməsinə kömək edir.

Vətəndaşla dövlət arasında bağlılığı bilavasitə təmin edən, vətəndaşın dövlətdən nə dərəcədə "razı" və ya "narazı" qalmasını müəyyən edən əsas elementlərdən olmaqla, müraciət etmək hüququnun formalaşması, anlayışı, nəzəri-hüquqi əsasları, insan hüquqları sistemində yeri, beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqi əsasları, realizə mexanizmləri, AR-də müraciət etmək hüququnu təsbit edən milli qanunvericiliyin inkişaf problemləri, müraciət etmək hüququnun həyata keçirilməsi üzrə dövlət orqanlarının fəaliyyətində texnoloji yeniliklərin tətbiqi, elektron müraciətlər sisteminin tətbiqi kimi məsələlərin tədqiqi xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Mövzunun aktuallığı göstərən digər bir səbəb insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqları ilə bağlı məsələləri hərtərəfli əks etdirməsi, dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən insanların tələblərinə cavabını obyektiv qiymətləndirməyə imkan verən kompleks xarakterli hüquq olan vətəndaşların müraciət etmək hüququnun həyata keçirilməsinə dair ümumi elmi araşdırmaların olmaması ilə əlaqədardır.

Hələ Roma dövlətinin mövcudluğu dövründən formalaşmağa başlayan müraciət etmək hüququ uzun tarixi inkişaf yolu keçmiş, tarixin müxtəlif mərhələlərində dəyişikliklərə və təkmilləşməyə məruz qalmışdır. Müasir anlamda bu hüquq əsasən Qərbi Avropa ölkələrində Maarifçilik ideyalarının geniş yayıldığı dövrdə meydana çıxan ilk

insan hüquqlarından biridir[2]. Nəhayət insan hüquqlarının müdafiəsinə dair fundamental sənədlər olan 1948-ci il İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə (md. 7, 8) və Mülki və siyasi hüquqlar haqqında 1966-cı il tarixli Beynəlxalq Pakt (md. 19), həmçinin regional hüquqi aktlarda da təsbit edilmişdir. AR-in də ratifikasiya etdiyi 1950-ci il tarixli İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının 13-cü maddəsində qeyd edilir ki, "bu Konvensiyada tanınan hüquq və azadlıqları pozulmuş hər kəsin bir dövlət orqanı qarşısında səmərəli vasitə əldə etmək hüququ vardır"[3]. Konvensiyanın iştirakçısı olan hər bir dövlət müəyyən bir vəziyyətdə hansı qoruma forma və vasitələrindən istifadə edilməsinə müstəqil qərar verir. Bu baxımdan beynəlxalq hüquqi əsasları olan müraciət etmək hüququn realizəsi dövlətlərin milli hüququndan əhəmiyyətli dərəcədə asılı olduğundan bu sahənin müqayisəli-hüquqi təhlili və tədqiqi də xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Müraciət etmək hüququ məsələsi dövlətin yurisdiksiyası və dövlət suverenliyi məsələsi ilə qismən üst-üstə düşür. Bu kontekstdə məşhur beynəlxalq hüquq alimi H.Lauterpaxt müraciət etmək hüququnu həm vətəndaşlıq vəziyyəti ilə, həm də bütün beynəlxalq cəmiyyət üçün ayrılmaz hesab edir[4].

Elmi ədəbiyyatlarda müraciət etmək hüququ dövlət idarəçiliyinin əsas, müəyyənedici elementlərindən hesab edilir və bu səbəbdən adıçəkilən hüququn tədqiqi, təkmilləşdirilməsi və cəmiyyətin inkişaf qanunauyğunluqları ilə paralel şəkildə inkişafı obyektiv bir zərurətdir. Qeyd edək ki, S.F.Əliyev müraciət etmək hüququnu dövlət idarəetməsi sahəsində vətəndaşların mütləq hüquqları sırasına aid edir, eyni zamanda AR Konstitusiyasına və

[2] Kishlansky, M.A. A Brief History of Western Civilization: The Unfinished Legacy. – Longman, – 2002, – p. 412. – 713 p.
[3] Davis, H. Human Rights Law Directions. – Oxford: Oxford University Press, – 2021, –p. 115. – 480 p.
[4] Lauterpacht, H. International Law and human rights. – London: – 1950. – p. 287.

qanunvericiliyinə müvafiq olaraq vətəndaşların əsas inzibati hüquqları sırasında da müraciət etmək hüququnu ayrıca qeyd edir[5].

Beləliklə, müraciət etmək hüququnun subyekti və ünvanlandığı şəxs müəyyən bir dövlətin vətəndaşlıq və yurisdiksiyasından kənara çıxır. Hüquq ədəbiyyatında mövcud olan fikir müxtəlifliklərini nəzərə alaraq qeyd etmək gərəkdir ki, müraciət etmək hüququ ikili xarakterə və ikili əhəmiyyətə malikdir: 1) dövlətin idarə edilməsində iştirak etmək hüququnu həyata keçirmə forması kimi və 2) dövlət orqanlarına ərizə və şikayətlər göndərərək insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunmasının hüquqi bir vasitəsi kimi.

Belə ki, müraciət etmək hüququ dövlətin idarə edilməsində iştirak etmək hüququndan istifadə forması kimi təqdim edilə bilər və eyni zamanda bir şəxsin və vətəndaşın digər subyektiv hüquq və azadlıqlarını qorumağın bir yolu ola bilər.

Müraciət etmək hüququnun digər hüquq və azadlıqlarla əlaqəsi ondadır ki, əksər hüquq və azadlıqların realizə mexanizminin ilkin şərti məhz vətəndaşın müraciətidir. Bundan əlavə, müraciət etmək hüququnun təmin edilməsi bir şəxsin şəxsi, sosial-iqtisadi və mədəni hüquq və azadlıqlarının qorunmasıdır. Müvafiq olaraq konstitusion hüquq olan müraciət etmək hüququnun çoxşaxəli xarakterli olduğunu söyləyə bilərik, yəni bu hüquqa subyektiv və kollektiv hüquq kimi baxmaq olar; həm siyasi, həm də şəxsi hüquq olaraq qiymətləndirilə bilər. Hüquqlardan biri kimi digər siyasi hüquqların bir hissəsidir və yalnız onlarla birləşərək hüquqi və demokratik dövlət prinsiplərinin həyata keçirilməsinə imkan verir.

Göründüyü kimi, demokratik dövlətə xas olan prinsiplərin realizəsi formalarından biri məhz müraciət etmək hüququdur. Məhz bu səbəbdən adıçəkilən hüququn inkişaf xüsusiyyətləri, təkmilləşmə imkanları ilə bağlı nəzəri və praktiki problemlərin tədqiqi hazırda Respublikamız üçün xüsusi önəm və aktuallıq kəsb edən məsələdir.

Müraciət etmək hüququ AR vətəndaşlarına dövlət işlərinin idarə olunmasında iştirak etməyə imkan verən, birbaşa demokratiya

[5] Əliyev, S.F. İnzibati hüquq. Dərslik, – Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, – 2016, s. 75-76. – 686 s.

institutu olan dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququ, ən əhəmiyyətli konstitusion prinsip olan xalq idarəçiliyi prinsipinin həyata keçirilməsini təmin edir. Eyni zamanda bu hüquq AR vətəndaşlarının əsas siyasi hüquqlarından biridir.

Sözügedən hüququn təmin edilməsi həm dövlətin özündən (belə ki, AR Konstitusiyasına əsasən dövlətin əsas vəzifəsi insan hüquqlarını qorumaqdır), həm də vətəndaşların öz fəaliyyətlərindən, hüquqi şüurlarından və hüquqlarını müdafiə etməyə hazır olmasından, yəni vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf dərəcəsindən asılıdır.

Hazırda AR qanunvericiliyində müraciət etmək hüququnun realizə imkanları ilə bağlı müəyyən neqativ elementlər qalmaqdadır. Bu gün həmin mənfi amillər müraciət etmək hüququnun daha effektiv, səmərəli şəkildə tətbiqinə maneələr yaradır. Vətəndaşların müraciətlərinə səlahiyyətləri daxilində baxılması qaydası ilə əlaqədar dövlət orqanları tərəfindən verilən bir çox aktlar bəzi hallarda qanunlara uyğun gəlmir. Uyğun və aydın qanunvericilik bazasının olmaması, vətəndaşların müraciətlərinə baxılmasının müəyyən məsələlərini tənzimləyən bir çox normativ hüquqi aktların olması, onların bir-biri ilə ziddiyyət təşkil etməsi təkcə vətəndaşlar üçün deyil, həm də dövlət orqanlarının özləri üçün müraciətlərə baxılması və qərar qəbul edilməsi işində çətinliklər yaradır.

Hazırda AR-də informasiya cəmiyyətinin formalaşması prosesində şəxsiyyətin maraqlarını, hüquq və azadlıqlarını təmin etmək dövlətin əsas vəzifələrindəndir. Müasir informasiya texnologiyaları, innovativ yeniliklərin, bulud texnologiyası, əşyaların interneti, süni intellekt və digər yeniliklərin geniş tətbiqi həyatımıza rahatlıq və vaxta qənaət gətirmişdir.

Respublikamızda demokratik inkişafın müasir tendensiyası vətəndaşların dövlət işlərinin idarə edilməsinə cəlb edilməsi yolu ilə dövlət orqanları ilə əhali arasında qarşılıqlı əlaqənin xüsusi bir forması olaraq ən son informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etməklə "elektron demokratiya" modelinin hüquqi reallığa fəal şəkildə daxil edilməsidir.

Bu bir tərəfdən vətəndaş cəmiyyəti institutlarının möhkəmlənməsinə müsbət təsir edir, digər tərəfdən vətəndaşların

dövlət işlərinin idarə olunmasında iştirakının mövcud konstitusion modelini çətinləşdirir, çünki mövcud vətəndaş münasibətlərinin konstitusion formaları maraqlarını formalaşdırmaq və ifadə etmək insanların siyasi iradəsinin müəyyən edilməsi və formalaşdırılması sahəsini genişləndirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur, lakin müasir informasiya cəmiyyətinin reallıqlarına hüquqi olaraq uyğunlaşdırılmamışdır.

Yuxarıda göstərilənlərə əsaslanaraq bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlar elmi baxımdan çox aktual olmaqla və müəllif tərəfindən irəli sürülən təkliflərin hüquqi normaların daha da təkmilləşdirilməsi ilə qəbul edilməsi halında praktiki bir həll variantı ola bilər.

Bununla yanaşı AR-in dünya birliyinə inteqrasiyası, iqtisadi və sosial proseslərin qloballaşması, informasiya və telekommunikasiya texnologiyalarının inkişafı, müraciət etmək hüququna dair qanunvericilik sahəsində AR-in atdığı addımlar, beynəlxalq və milli qanunvericiliyə əsaslanaraq yuxarıda göstərilən məsələlərin qabaqcıl xarici ölkələrdəki vəziyyətinin öyrənilməsinin aktuallığı da müəyyən edilməlidir.

Bütün bunlar AR vətəndaşlarının dövlət orqanlarına müraciəti sahəsində milli qanunvericiliyin, AR Konstitusiyasına uyğunlaşdırılması və təkmilləşdirilməsi üçün tətbiq edilməsi təcrübəsinin hərtərəfli təhlilini tələb edir.

Beləliklə, tədqiqatın aktuallığı müraciət etmək hüququnun normativ-hüquqi tənzimlənməsindəki problemləri və bir qayda olaraq bu hüququn realizəsi ilə bağlıdır.

Mövzunun elmi işlənmə dərəcəsi. Tədqiq olunan mövzu ümumnəzəri və sahəvi xarakterli elmi əsərlərə istinad olunmasını tələb edir. Dissertasiya işində müəyyən dərəcədə bir tərəfdən konstitusiya və inzibati hüquq sahəsindəki, digər tərəfdən insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsindəki mütəxəssislər tərəfindən müraciət etmək hüququnun araşdırılmasında doktrinal yanaşmaların müqayisəli təhlili bəzi istiqamətlərdə aparılsa da, bu dissertasiya tədqiqatı üzrə qoyulan problemlər, o cümlədən AR praktikasında araşdırmalar demək olar ki aparılmamışdır.

Odur ki, dissertasiya işində beynəlxalq hüquq, insan hüquqlarının müdafiəsi, konstitusiya hüququ, vətəndaşlıq hüququ, inzibati hüquq sferasında tədqiqat aparan bir sıra yerli və əcnəbi alimlərin əsərləri müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır.

Dissertasiya işində *konstitusiya hüququ sahəsində* – İ.M.Cəfərov, S.N.Bratus, N.V.Vitruk, N.İ.Voevodin, E.A.Lukaşeva, N.İ.Matuzov, Q.Maklin, D.M.O'Brayn, N.Dorsen, R.Şutze, M.L.Korrado, H.Matias; *inzibati hüquq sahəsində* – S.F.Əliyev, B.S.Atakişiyev, N.Ə.Baxşıyeva, P.A.Belyakova, S.V.Kalinina, İ.V.Panova, N.Y.Xamaneva, V.F.Fank, C.S.Sararu, J.Alder, M.Raş, E.Karolan; *insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində* – Ə.İ.Əliyev, L.H.Hüseynov, R.F.Məmmədov, T.İ.Hüseynov, V.Q.Rumyantsev, A.Y.Olimpiyev, A.İ.Xafizova, H.Lauterpaxt, H.Devis, B.Q.Ramşaran, M.Friman, U.Xaliq, K.A.Muntaqim, S.Marinqele, B.Reyeni, *informasiya texnologiyaları sahəsində* – R.M.Əliquliyev, İ.L.Baçilo, T.A.Polyakova, S.A.Dyatlova, V.V.Andrianova, P.S.Pastuxov, V.O.Makarov, A.Toffler, D.Uest, K.Xaker, M.Marjolis, D.Teylor, D.Fauntayn, B.Şneiderman, V.Dutton, V.Kutrakou, M.Lipe, B.Louder, D.Morison, B.Xaq, D.Xolms, C.Draqos, C.L.Alvares, M.A.Munir; *müraciət hüququ sahəsində* – E.R.Adamov, Y.N.Alistratova, A.A.Dvorak, M.A.Mironov, V.Q.Skryabina, S.A.Şirobokov, V.A.Meşeryaqina, Q.Yoannis, S.Keilor, T.D.Şumate, T.Krumins, T.Tiburkio, R.J.Krotoszinski, A.Stoun kimi alimlərin əsərlərindən istifadə olunmuşdur.

Eyni zamanda hazırda nəşr olunan tədqiqat və əsərlərin müqayisəli təhlili göstərir ki, müasir dövrdə vətəndaşların dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququ ilə bağlı bütün məsələlər əhatə olunmur. Belə bir hüququn həyata keçirilməsinin miqyası və əhəmiyyəti nəzərə alınmaqla hüquq sahələrinin prizmasından və konkret dövlət orqanlarına müraciət hüququnun həyata keçirilməsinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq onun daha ətraflı və dərindən öyrənilməsi üçün əhəmiyyətli potensial mövcuddur.

Azərbaycan hüquq elmində mövcud qanunvericilik baxımından bu mövzunun hərtərəfli monoqrafik tədqiqatı hələ də aparılmamışdır.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Tədqiqatın obyektini müraciət etmək hüququ üzrə beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqi sferada meydana çıxan ictimai münasibətlər təşkil edir. Tədqiqatın predmetini müraciət etmək hüququ sahəsində beynəlxalq hüquqi aktlar, beynəlxalq təşkilatların qərar və qətnamələri, beynəlxalq məhkəmə orqanlarının qərarları, ABŞ və Avropa İttifaqı dövlətlərinin qanunvericiliyi, AR qanunvericiliyində təsbit olunan hüquq normaları təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi vətəndaşların dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququnun həyata keçirilməsinin nəzəri-hüquqi əsaslarının və hüquq tətbiqi aspektlərinin təhlilidir. Bundan əlavə, dissertasiya tədqiqatının məqsədi müraciət etmək hüququnu təmin edən milli qanunvericiliyin inkişafı və təkmilləşdirilməsi üçün elmi əsaslandırılmış təkliflər hazırlamaq və ümumi qanunauyğunluqları müəyyən etmişdir.

Qeyd edilən məqsədlərə nail olmaq üçün tədqiqat işində **aşağıdakı vəzifələr** müəyyən edilmişdir:

- Müraciət hüququnun yaranmasının tarixi aspektlərini araşdırmaq;
- Vətəndaşların müraciət etmək hüququ ilə bağlı qanunvericiliyin formalaşması və inkişafını öyrənmək, bu zaman adıçəkilən hüququn tarixin müxtəlif mərhələlərində özünəməxsus xüsusiyyətlərini vurğulamaq, gələcək inkişaf meyllərini müəyyən etmək;
- Vətəndaşların müraciət hüququnun öyrənilməsinə yanaşmağa imkan verən elmi və nəzəri əsasları öyrənmək;
- Subyektiv bir hüquq kimi müraciət etmək hüququnu digər konstitusion hüquq və azadlıqlarla əlaqəsini araşdırmaq;
- Müraciət etmək hüququnun beynəlxalq hüquqi əsasları və standartlarını tədqiq etmək;
- Amerika Birləşmiş Ştatlarında müraciət etmək hüququnun inkişaf tendensiyasını müəyyənləşdirmək;
- İnkişaf etmiş Avropa ölkələrinin təcrübəsində müraciət etmək hüququnun inkişaf istiqamətlərini tədqiq etmək;

— AR qanunvericiliyində və hüquq doktrinasında vətəndaşların dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququna verilən anlayışı təhlil etmək;
— AR-də vətəndaşların müraciət hüququnun həyata keçirilməsini tənzimləyən hüquqi çərçivəni təhlil etmək;
— AR-də vətəndaşların müraciət etmək hüququnun həyata keçirilməsində dövlət orqanlarının fəaliyyət istiqamətlərini və prinsiplərini müəyyən etmək;
— AR-də müraciət etmək hüququnun realizəsi üzrə dövlət orqanlarının fəaliyyətindəki mövcud problemlərin üzə çıxarılmaq;
— Müraciət etmək hüququnun həyata keçirilməsi üzrə dövlət orqanlarının fəaliyyətində innovativ yeniliklərin tətbiqi imkanlarının təhlili, xüsusilə də elektron müraciətlər sisteminin tətbiqində yaranan hüquqi və təşkilati problemləri təhlil etmək;
— AR-də müraciət etmək hüququnun həyata keçirilməsi üzrə milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi imkanlarının üzə çıxarılması məqsədilə bu sahədə qüvvədə olan beynəlxalq və AR qanunvericiliyinin müqayisəli-hüquqi təhlilini aparılmaq;
— AR-də müraciət etmək hüququnun həyata keçirilməsi istiqamətində beynəlxalq standartlara yönəlmiş AR qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi üzrə konkret təkliflər və tövsiyələri irəli sürülmək.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işi idrakın ümumelmi dialektik metoduna və ondan yaranan elmi metodlar olan sistem, spesifik-sosioloji, texniki-hüquqi, müqayisəli hüquqşünaslıq metodu və ictimai-siyasi metod və digər elmi üsullara xidmət edir. Dissertasiya işində normativ-hüquqi, tarixi, sistem-funksional, müqayisəli-hüquqi və digər xüsusi bilik metodlarından istifadə edilmişdir. Onların tətbiqi, dissertantın nəzərdən keçirilən obyektləri qarşılıqlı əlaqədə, bütövlükdə hərtərəfli və obyektiv araşdırmasına imkan vermişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas elmi müddəalar. Tədqiqatın elmi yeniliyini özündə ifadə edən aşağıdakı yeni elmi müddəalar müdafiəyə təqdim olunur:

funksiyası (vətəndaşların müraciətlərinin dövlətlə vətəndaşlar arasında məlumat mübadiləsi vasitəsi ola biləcəyi və eyni zamanda vətəndaşların istifadə etmək imkanı olan bir növ təsir kanalı kimi çıxış edə biləcəyi ifadə edilən ünsiyyət).

4. Müraciət etmək hüququnun beynəlxalq hüquqi əsasları ilə bağlı xüsusilə vurğulanmalıdır ki, bu hüququn formalaşması və beynəlxalq hüquqi sənədlərdə öz normativ təsbitini tapması bu hüququn bütövlükdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi kontekstində inkişaf etmişdir. Belə bir inkişaf hazırda müraciət etmək hüququnun sivil, demokratik, hüquqi dövlətlərin konstitusiyalarında ayrıca norma şəklində yer alması ilə nəticələnmişdir. Müraciət etmək hüququ ilə bağlı beynəlxalq hüquqi aktların milli qanunvericilikdən əsas fərqi ondadır ki, beynəlxalq hüquqi aktlarda bu hüququn subyekt dairəsi müəyyən edilərkən "hər kəs" anlayışından istifadə olunur, milli qanunlarda və konstitusiyalarda isə adətən "vətəndaş" anlayışına üstünlük verilir.

5. Xarici ölkələrdə müraciət etmək hüququnun məzmunu və anlayışı siyasi rejimin növündən, idarəetmə formasından əhəmiyyətli dərəcədə asılı olmaqla fikir və söz azadlığı hüququ ilə birbaşa bağlıdır. Demokratik siyasi rejimləri olan ölkələrdə bu hüququn aşağıdakı məqsədləri var: insan hüquqlarının qorunması və bərpası, vətəndaşların ölkənin siyasi həyatında iştirakı; Totalitar siyasi rejimi olan ölkələrdə - dövlət ideologiyasının həyata keçirilməsi, vətəndaşların düşüncələrinə və hərəkətlərinə nəzarət, onların dövlət ideologiyasına tabe olması; Teokratik monarxiyalarda - müraciətlərin məzmunu, subyektlərin digər düşüncələri və hərəkətləri kimi, hakim dinin tələblərindən, prinsip və qaydalarından kənara çıxmamalıdır.

6. Müraciət etmək hüququnun normativ-hüquqi təkmilləşdirilməsi zamanı Avropa İttifaqı ölkələrinin təcrübəsindən faydalanmaq məqsədəuyğun hesab olunur. Belə ki, Avropa İttifaqı ölkələrində müraciət etmək hüququ həm normativ, həm də institusional baxımdan əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etmişdir. İttifaqın üzvü olan ölkələrdə dövlət orqanlarına və yerli özünüidarəetmə orqanlarına vətəndaşların müraciət etmək hüququ qanunvericiliklə təmin olunmuşdur. Bəzilərində bu hüquq konstitusion qaydada təsbit

edilmiş, bəzilərində isə qanun və qanunqüvvəli aktlarda öz təsdiqini tapmışdır. Bunun əsas səbəbi insan hüquqlarının qorunması məsələləri daim Avropa İttifaqı ölkələrində ən yüksək dövlət hakimiyyət orqanlarının diqqət mərkəzindədir. Xüsusilə də müraciət etmək hüququ ilə bağlı məsələlərdə daim yenilənmə və təkmilləşmə meylləri müşahidə olunur.

7. Avropa İttifaqı ölkələri ilə yanaşı müraciət etmək hüququnun təkmilləşdirilməsində və zamanın reallıqlarına uyğun dəyişdirilməsində ABŞ təcrübəsinin də nəzərə alınması gərəkdir. ABŞ hüquq sistemində vətəndaşların müraciətlərinə baxılmasının məhkəmə və inzibati qaydası mövcuddur. Dövlət aparatının vəzifəli şəxslərinin hərəkətləri və qərarlarına dair şikayətlərə baxılması üçün əsas instansiya inzibati agentliklərdir (bəzən qurumlar da deyilir). Agentlik termini adı altında mahiyyət etibarilə departamentlər (nazirliklər) də daxil olmaqla bütün dövlət orqanları birləşir. Lakin praktikada yüzlərlə inzibati agentlik departamentlərdən adi idarəetmə funksiyalarına əlavə olaraq "kvaziməhkəmə" funksiyalarını da yerinə yetirmələrinə görə fərqlənirlər. İşlərə və mübahisələrə baxılması üçün "kvaziməhkəmə" proseduru dedikdə, əsasən, "təbii ədalət mühakiməsi" prinsiplərinə uyğun bir prosedur nəzərdə tutulur.

8. Vətəndaşların AR Milli Məclisinə, AR Prezidentinə və icra hakimiyyəti orqanlarına müraciətlərinə baxılması məsələlərini təhlili onu söyləməyə əsas verir ki, Respublikamızda vətəndaşların dövlət hakimiyyəti orqanlarına müraciət etməsi və bu müraciətlərə vaxtında baxılması insan hüquqlarının müdafiəsi kontekstində müasir dövrdə ən aktual problemlər sırasındadır. Məsələ burasındadır ki, vətəndaşların dövlət orqanlarına və yerli özünüidarəetmə orqanlarına müraciət etmək üzrə subyektiv hüquqlarının təmin edilməsi xalq suverenliyinin təminatlarından biridir və xalqla onların nümayəndələri arasında bir bağlantıdır. Hazırda vətəndaşların müraciətlərinin verilməsi və baxılması qaydası bir çox müxtəlif normativ hüquqi aktlarla tənzimlənir ki, lakin həmin normativ aktlarda terninoloji fərqlər, subyektlər dairəsinin müxtəlifliyi, müraciətlərə baxılması qaydası və cavablandırma müddətləri məsələlərində neqativ hallara rast gəlinir ki,

bu da vətəndaşların müraciət hüquqlarının həyata keçirilməsini müəyyən dərəcədə çətinləşdirir.

Hesab edirik ki, ilk növbədə müraciət etmək hüququ sferasında qüvvədə olan bütün normativ aktların ümumi prinsip və anlayışlar əsasında sistemləşdirilməsi lazımdır. Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması ilə bağlı AR-in qüvvədə olan mövcud qanunvericiliyində təkmilləşdirmə və konkret əlavə və düzəlişlər aparılmasına zərurət var.

9. Müasir dövrdə AR hüquq sisteminin mövcud tendensiyası əhaliyə göstərilən xidmətlərin əksəriyyətinin elektron xidmətlərə çevrilməsi ilə müşahidə olunur. Hazırda insanların müraciət etmək hüququnun daha təkmil vəziyyətə gətirilməsi üçün innovativ yeniliklərin tətbiqi mütləq şərtdir. Elmi-texnoloji yeniliklərin tətbiqi ilk növbədə, vaxta qənaət və effektivlik meyarlarını əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Yaşadığımız dövrdə dövlət xidmətlərinin göstərilməsi, bu sahədə innovativ yeniliklərin tətbiqi elektron dövlət quruculuğu prosesinin vacib bir tərkib elementi kimi çıxış edir. Elektron dövlətin yaradılmasının ilkin məqsədi dövlət xidmətlərinin səmərəliliyinin artırılmasından ibarətdir. Başlıca prinsip dövlət xidmətlərinin elektron və ya onlayn formada təqdim edilməsindən ibarətdir. Ümumi şəkildə desək elektron dövlət – informasiya cəmiyyətində elektron dövlət institutlarının formalaşması və inkişafını əks etdirən obyektiv reallıqdır. Elektron dövlətin məqsədi əhaliyə göstərilən dövlət xidmətlərinin effektivliyinin artırılmasıdır.

10. Digər ölkələrdə müraciət etmək hüququnun məzmunu, məna yükü ilə bağlı məsələlərin təhlili zamanı aşkar edilən hallar insan hüquqlarının qorunması və bərpası, vətəndaşların ölkənin siyasi həyatında iştirakının fərqli imkanlarının mövcudluğunun müəyyən edilməsilə şərtlənmişdir. Bu da şübhəsiz ki, müraciət etmək hüququnun konstitusion hüququ baxımından təhlili üçün bizə belə düşünməyə imkan verir ki, vətəndaşların müraciət etmək hüququnun keyfiyyət nöqteyi-nəzərindən də təkmilləşdirilməsi mexanizmlərinin istiqamətində atılan uğurlu addımlar davam etdirilməli və dərinləşdirilməlidir. Şübhəsiz ki, müqayisəli təhlil metodu daha mütərəqqi olan imkanların ortaya çıxmasını təmin etmək məqsədi daşıyır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu sahədə operativliyin, şəffaflığın,

əlçatanlığın və məmnunluğun təmin edilməsi yönündə ölkə başçımızın müvafiq tapşırıqları sayəsində bir sıra ölkələrdə nümunə kimi Azərbaycan modeli öyrənilməkdə və mənimsənilməkdədir.

11. Müasir informasiya-kommunikasiya (İKT) texnologiyalarının tətbiqi məhkəmə-hüquq sistemində islahatların səmərəliliyinin yüksəldilməsinə müsbət təsir göstərmişdir. Elektron məhkəmə İKT imkanlarından istifadə etməklə əhali üçün məhkəmə xidmətlərinin effektini artırmalı, şəffaflığı təmin etməli və əhalinin məhkəməyə inamını möhkəmləndirməlidir. Beynəlxalq hüquqi sənədlərə istinadən qeyd edək ki, elektron məhkəmə əhalinin hüquqi və məhkəmə sferasında informasiyaya azad və maneəsiz çıxışını da təmin etməlidir. Bu prosesdə əsas diqqət sənədlərin elektron mübadiləsi məsələsinə ayrılmalıdır. Elə bir şərait yaradılmalıdır ki, insanlar maksimum dərəcədə vaxt itkisinə yol vermədən, əlavə xərclər çəkmədən, süründürməçiliyə məruz qalmadan öz hüquqlarını bərpa edə bilsin. Başqa sözlə desək, əhalinin ədalət mühakiməsinə real çıxışı İKT imkanlarından istifadə nəticəsində mümkün olmalıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya tədqiqatı mövzusunun seçilməsi, qarşıya qoyulan problemin aktuallığından və hüquq elmində kifayət qədər araşdırılmamasından qaynaqlanır. Müəllif bu əsərində ilk dəfə olaraq dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququnun həyata keçirilməsinin konstitusion-hüquqi aspektlərini hərtərəfli araşdırmışdır.

Hazırkı tədqiqat işi müraciət etmək hüququnun ümumi inkişaf qanunauyğunluqlarının öyrənilməsinə həsr olunmuş ilk tədqiqat işidir. Tədqiqat işi çərçivəsində ilk dəfə olaraq müraciət etmək hüququ ilə bağlı ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsində mövcud tendensiyaları müəyyənləşdirən beynəlxalq və dövlətdaxili təcrübə təhlil edilmiş; AR-də müraciət etmək hüququnun inkişafı üçün ilkin şərtləri açıqlanmış, bu hüququn AR hüquq sistemindəki yeri və rolu müəyyənləşdirilmiş, kompleks xarakteri və sahələrarası əhəmiyyəti əsaslandırılmış; müraciət etmək hüququnun məqsədi və müvafiq subyektiv hüququn nəzəri və hüquqi məzmunu açıqlanmış və aydınlaşdırılmış; nəzərdən keçirilən ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsində boşluqlar və nöqsanlar aşkar edilmiş; müraciət

etmək hüququnun inkişafı sahəsində ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsini təkmilləşdirmək üçün təkliflər hazırlanmışdır.

Bu dissertasiya tədqiqatında milli hüquq elmində ilk dəfə olaraq müraciət etmək hüququ sahəsində ABŞ və inkişaf etmiş Avropa dövlətlərinin qanunvericiliyinin hərtərəfli təhlili, inzibati və məhkəmə təcrübəsində tətbiqi ilə bağlı ortaya çıxan yanaşmalar tədqiq edilir, xarici təcrübənin müsbət elementlərinin AR hüquq sistemində, konkret desək qanun qəbulu və hüquq tətbiqi fəaliyyətində istifadəsi imkanlarına aydınlıq gətirilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Araşdırma nəticəsində işlənib-hazırlanan nəticələr və praktiki tövsiyələr müraciət etmək hüququnun düzgün təmin edilməsinin təminatı sahəsində mövcud qanunvericiliyi təkmilləşdirmək və inkişaf etdirmək üçün dövlət orqanlarının fəaliyyətində əsas götürülə bilər. Bundan əlavə, təklif olunan praktiki tövsiyələr vətəndaşların digər konstitusion hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artıracaq.

Dissertasiya tədqiqatlarının nəticələri "Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi", "Konstitusiya hüququ", "İnzibati hüquq", "İnsan hüquqları", "Sosiologiya" və "Siyasi elmlər" kimi kursların və əlavə akademik fənlərin tədrisində istifadə edilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqat işinin əsas müddəaları müəllifin dissertasiya mövzusu üzrə yerli və xarici ölkələrin nüfuzlu elmi jurnallarında, o cümlədən beynəlxalq elmi konfrans materiallarında müxtəlif dillərdə dərc etdirdiyi elmi əsərlərdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Milli Aviasiya Akademiyasının "Hüquq" kafedrasında yerinə yetirilmiş, geniş müzakirə edilərək əsas müdafiəyə tövsiyə edilmişdir.

Tədqiqat işinin strukturu. Tədqiqat işi struktur baxımından giriş, on paraqrafdan ibarət üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı ilə birgə 139 səhifədən ibarətdir. Giriş (32034), I Fəsil (58362), II Fəsil (64550), III Fəsil (110868), Nəticə (18314), İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı (18921) və dissertasiya işinin ümumi həcmi (306260) ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Tədqiqat işinin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın elmi işlənmə dərəcəsi, obyekti və predmeti, məqsəd və vəzifələri, onun metodoloji və nəzəri əsasları müəyyənləşdirilir, işin elmi yeniliyi, müdafiəyə təqdim edilən yeni elmi müddəaları və praktik əhəmiyyəti izah edilir, tədqiqatın nəticələrinin aprobasiyası və tədqiqatın strukturu haqqında məlumat verilir.

Birinci fəsil "Müraciət etmək hüququnun formalaşması: anlayışı, nəzəri-hüquqi əsasları və insan hüquqları sistemində yeri" adlanır və üç paraqrafdan ibarətdir.

Birinci paraqrafda müraciət etmək hüququnun yaranmasının tarixi inkişafı ilə bağlı məsələlər tədqiq edilir.

Həm müraciət etmək, həmçinin məhkəmələrdə işlərə baxılması ilə bağlı ilkin hüquqi mexanizmlər əsasən Roma dövlətində meydana çıxmışdı. Erkən Orta əsrlərdə Avropada feodal dağınıqlığı hökm sürürdü. Mərkəzləşmiş dövlətlərin formalaşma mərhələsində olması, dövlət idarəçilik sisteminin zəifliyi kimi məsələlər insanların müraciət etmək hüququna da öz mənfi təsirini göstərirdi.

3 sentyabr 1791-ci il tarixli Fransa Konstitusiyası, hər kəsə təbii və vətəndaş hüququ olaraq "müəyyən vətəndaşlara imzaladığı petisiyalarla müəyyən edilmiş orqanlara müraciət etmək azadlığı" verdi. Müvafiq olaraq, bu ölkənin tarixində vətəndaşların müraciət etmək hüququ uzun bir inkişaf yolu keçmiş və dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində bir şəxsin və bir vətəndaşın hüquqi statusunun təməl elementlərindən biri olaraq formalaşmışdır.

XX əsrdə dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququnu təsbit edən ən əhəmiyyətli beynəlxalq sənəd 1948-ci ildə qəbul edilmiş İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədir. Bununla birlikdə, dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququnun məhkəmə müdafiəsi hüququ ilə eyni qaydada olduğu (md. 7), əsas hüquqlarının pozulması hallarında səlahiyyətli milli məhkəmələr tərəfindən hüquqlarının səmərəli bərpası hüququ ilə nəticələnə bilməsi (md. 8), azadlıq inancları və sərbəst ifadə hüququ (md. 19) da Bəyannamədə öz təsbitini tapmışdır.

Müasir Avropada dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququnun olduqca dinamik şəkildə inkişaf etməsi maraq doğurur, buna görə dialoqa və vətəndaşların siyasi proseslərə daha fəal cəlb olunmasına kömək edən açıq və əlçatan qurumlar yaradılır.

İkinci paraqrafda müraciət etmək hüququnun anlayışı, mahiyyəti, strukturu və hüquqi təbiəti: nəzəri-hüquqi təhlili ilə bağlı məsələlər tədqiq edilir.

Demokratik, hüquqi dövlətin elementi kimi subyektiv, konstitusion hüquq olan müraciət etmək hüququ həm demokratiya mexanizminin bir hissəsi, həm də birbaşa demokratiyanın bir forması kimi çıxış edir. Lakin, birbaşa demokratiya anlayışının tərifi ilə bağlı hüquqşünasların bir çoxunun fərqli baxış nöqtəsi olduğu üçün müraciət etmək hüququnun birbaşa demokratiya formalarına təsnif edilməsi məsələsi mübahisə doğurmaya bilməz.

Vətəndaşların dövlət orqanlarına müraciət etmək və bununla da dövlət və ictimai işlərinin idarə olunmasında iştirak etmək üzrə konstitusion hüququ da dövlətlə vətəndaşlar arasındakı münasibətlərin prinsiplərindən biridir[6].

Beləliklə, müraciət etmək hüququnun mahiyyətinin mürəkkəb, kompleks təbiətinə əsaslanaraq, bunun bir informasion geri əlaqə kanalı olduğu və digər konstitusion hüquqlarla sıx, qarşılıqlı əlaqəli və bir-birindən asılı bir əlaqədən ibarət olması və əksər hallarda bir yol olması ilə də ifadə etmək olar. Bundan əlavə, dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququ həm şəxsi hüquqlara (hüquq və azadlıqları qorumaq hüququ, ifadə azadlığı hüququ və s.), həm də siyasi (dövlət işlərinin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ) hüquqlara aiddir və şəxsin hüquqi statusunun tərkib hissəsidir.

Üçüncü paraqrafda müraciət etmək hüququnun insan hüquq və azadlıqları sistemində tutduğu yer tədqiq olunur.

Vətəndaşların müraciət etmək hüququ konstitusion xarakter qazandığından, subyektiv hüquq və azadlıqların ümummilli dövlət-hüquqi olaraq ümumilikdə qəbul edilmiş şəxsi, siyasi və sosial-iqtisadi

[6] MacLean, G. Ideas, Interests and Issues: Readings in Introductory Politics / G.A.MacLean, B. O'Neill, Pearson Education Canada, – 2006, – p. 367. 372 p.

olaraq bölünməsi baxımından təsnifləşdirmək lazım gəlir[7]. Vətəndaşların müraciət etmək hüququnun fərdi şikayətlərə baxılması və təmin edilməsi ilə bilavasitə əlaqəsinə əsaslansaq, təbii ki, şəxsi (fərdi) hüquqlar kimi təsnif edilə bilər.

Sosial-iqtisadi hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsində də müraciət etmək hüququnun qoruyucu funksiyası özünü büruzə verir.

Beləliklə, müraciət etmək hüququnun digər hüquq və azadlıqlarla əlaqəsinin ilkin şərti ondadır ki, əksər hüquq və azadlıqların realizə mexanizminin ilkin şərti məhz vətəndaşın müraciətidir. Bundan əlavə, müraciət etmək hüququnun təmin edilməsi bir şəxsin şəxsi, sosial-iqtisadi və mədəni hüquq və azadlıqlarının qorunmasıdır.

İkinci fəsil "Müraciət etmək hüququnun beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqi əsasları və realizə mexanizmləri" adlanır və üç paraqrafdan ibarətdir.

Birinci paraqrafda müraciət etmək hüququnun beynəlxalq hüquqi əsasları və standartları problemi tədqiq edilir.

Publik hakimiyyət orqanlarına müraciət etmək hüququnu bu və ya digər formada təsbit edən əsas beynəlxalq hüquqi aktlar 1948-ci il il tarixli İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə, 16 dekabr 1966-cı il tarixli Mülki və siyasi hüquqlar haqqında və İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında beynəlxalq paktlardır. 1948-ci il tarixli Bəyannamə hər kəsin bərabər səviyyədə müdafiə hüququnu (md. 7), həmçinin səlahiyyətli milli məhkəmələrdə hüquqların səmərəli bərpası (md. 8) təmin edir. Bundan əlavə, Bəyannamənin 19-cu maddəsi hər kəsin öz fikir və mülahizələrini azad şəkildə ifadə etmək azadlığını bəyan edir[8].

İnsan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsi "hər kəsin fikirlərini sərbəst ifadə etmək hüququna malikdir" normasını təsbit edir. Bu hüquqa öz fikirlərini bildirmək azadlığı,

[7] Лукашева, Е.А. Права человека. Учебник для вузов.– М.: Издательская группа НОРМА — ИНФРА - М, 2000, с. 133.
[8] Stone, A. The Oxford Handbook of Freedom of Speech. – Oxford: Oxford University Press, – 2021, – P. 161. 608 p.

dövlət orqanlarının və dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq hər hansı bir müdaxilə olmadan məlumat və fikir almaq və yaymaq azadlığı daxildir"[9].

Müraciət etmək hüququ ilə bağlı universal və regional əsaslı beynəlxalq hüquqi aktların təhlili həmçinin onu deməyə əsas verir ki, publik hakimiyyət orqanlarına müraciət etmək hüququ əsas hüquq və azadlıqlar sahəsində beynəlxalq standartların müstəqil elementidir.

İkinci paraqrafda Amerika Birləşmiş Ştatlarında müraciət etmək hüququnun inkişaf tendensiyası ilə bağlı məsələlər tədqiq olunur.

ABŞ hüquq sistemində vətəndaşların müraciətlərinə baxılmasının məhkəmə və inzibati qaydası mövcuddur. Dövlət aparatının vəzifəli şəxslərinin hərəkətləri və qərarlarına dair şikayətlərə baxılması üçün əsas instansiya inzibati agentliklərdir (bəzən qurumlar da deyilir). Agentlik termini adı altında mahiyyət etibarilə departamentlər (nazirliklər) də daxil olmaqla bütün dövlət orqanları birləşir. Lakin praktikada yüzlərlə inzibati agentlik departamentlərdən adi idarəetmə funksiyalarına əlavə olaraq "kvaziməhkəmə" funksiyalarını da yerinə yetirmələrinə görə fərqlənirlər.

Amerikanın bir çox ştatlarında dövlət orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin fəaliyyətinin qanuniliyi üzərində qeyri-ənənəvi demokratik nəzarət formalarının rolu artmaqdadır. Bu formalara ombudsman institutu daxildir.

ABŞ-da vətəndaşların müraciətləri ilə bağlı məsələləri tədqiq edərkən vətəndaşların ABŞ prezidentinə müraciətləri prosedurlarına da diqqət yetirilməsini məqsədəuyğun hesab edirik.

Üçüncü paraqrafda Avropa ölkələrinin təcrübəsində müraciət etmək hüququnun inkişaf istiqamətləri ilə bağlı məsələləri araşdırılır.

İnsan hüquqlarının qorunması məsələləri daim Avropa ölkələrində ən yüksək dövlət hakimiyyət orqanlarının diqqət mərkəzindədir. Xüsusilə də, müraciət etmək hüququ ilə bağlı məsələlərdə daim yenilənmə və təkmilləşmə meylləri müşahidə olunur. Praktik olaraq bütün Qərbi Avropa ölkələrində dövlət orqanlarında və yerli

[9] Firth, C. Foundations for the LPC 2020-2021 / Clare Firth, Elizabeth Smart, Lucy Crompton, Helen Fox, – Oxford: Oxford University Press, – 2020, – P. 299. 488 p.

özünüidarəetmə orqanlarında vətəndaşların müraciət etmək hüququ qanunvericiliklə təmin olunmuşdur. Bəzilərində bu hüquq konstitusion qaydada təsbit edilmiş, bəzilərində isə qanun və qanun qüvvəli aktlarda öz təsdiqini tapmışdır.

Qərbi Avropanın demokratik ölkələrində müraciət etmək hüququ vətəndaşların dövlət işlərinin idarə olunmasında, insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsində və qorunmasında iştirakına yönəlib.

Qərbi Avropanın inkişaf etmiş demokratik ölkələrində bu hüququn həm normativ, həm də təşkilati mexanizmləri geniş yayılmışdır. Bu təsadüf deyil, çünki qloballaşma və beynəlxalq hüquq müxtəlif dövlətlərin hüquq sistemlərinin birləşməsinə kömək edir. İnsan hüquqları və azadlıqlarına hörmət də daxil olmaqla beynəlxalq prinsiplər dünya birliyinin bütün ölkələri üçün məcburidir. Xarici dövlətlər, müraciət etmək hüququna, vətəndaşların mühüm ictimai qərarların qəbul edilməsində iştirak etmələrinə, hüquq və azadlıqlarını qorumalarına böyük əhəmiyyət verirlər.

Üçüncü fəsil “Azərbaycan müraciət etmək hüququnun realizə mexanizmlərinin hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi və bu sahədə bəzi problemlər” adlanır və dörd paraqrafı özündə birləşdirir.

Birinci paraqrafda müraciət etmək hüququnu təsbit edən milli qanunvericiliyin inkişaf problemləri ilə bağlı məsələləri araşdırılır.

İlk olaraq 1995-ci il AR Konstitusiyasında təsbit edilmiş müraciət etmək hüququ, sonradan sahəvi qanunvericilikdə konkretləşdirilmiş və inkişaf etdirilmişdir. Vətəndaşların dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququndan istifadəsi ilə bağlı hüquqi problemlər hüquqşünas alimlərin, bir sıra görkəmli insan haqları müdafiəçilərinin əsərlərində də müzakirə predmeti olmuşdur[10].

Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması ilə bağlı AR-in qüvvədə olan mövcud qanunvericiliyində təkmilləşdirmə və konkret əlavə və düzəlişlər aparılmasına zərurət var. Hüquq ədəbiyyatlarına və doktrinal yanaşmalara istinadən qeyd edək ki, müraciət etmək hüququ ilə bağlı qanunvericiliyi ümumi və xüsusi xarakterli aktlara bölmək

[10] Əliyev, Ə.İ. İnsan hüquqları. Bakı: “Nurlar” nəşriyyatı, 2019, s. 116, 281, 352 s.

olar. Ümumi xarakterli aktlara, ilk öncə AR Konstitusiyası aid edilməlidir. AR Konstitusiyasının 24, 50, 54, 55, 57, 60, 68-ci maddələri müraciət etmək hüququ ilə bağlı normaları ümumi şəkildə təsbit edir.

Müraciət etmək hüququnu tənzimləyən milli qanunvericilik sistemində AR Konstitusiyasından sonra qanunlar, AR Prezidentinin aktları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qanunlar AR Konstitusiyasının müraciət etmək hüququ ilə bağlı normalarını konkretləşdirir. Bu sferada əsas normativ-hüquqi akt "Vətəndaşların müraciətləri haqqında" 30 sentyabr 2015-ci il tarixli Qanundur.

İkinci paraqrafda müraciət etmək hüququna dair konstitusion müddəaları təsbit edən milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi: nəzəri-hüquqi problemlər tədqiq edilir.

Dövlət orqanlarına müraciət hüququnun həyata keçirilmə mexanizmində hüquq-mühafizə orqanlarına və xüsusən də daxili işlər orqanlarına müraciət və həmin orqanların bu istiqamətdə fəaliyyəti insan hüquq və azadlıqlarının təmini istiqamətində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müraciət etmək hüququ mümkün qanun pozuntularının aradan qaldırılmasının, eləcə də hüquqpozmaların qarşısının alınmasının təsirli bir yolu olduğundan, vətəndaşların polis idarəsinə müraciət etdikləri zaman yaranan münasibətlər xüsusi aktuallıq kəsb edir. Səlahiyyətləri çərçivəsində daxili işlər orqanları bu və ya digər şəkildə hüquq və azadlıqlarına aid olan hallar da daxil olmaqla, vətəndaşlarla çox müxtəlif münasibətlər qurur.

Məhkəmələr, ədalət mühakiməsi yolu ilə müraciət etmək hüququnun həyata keçirilməsi mexanizmində iştirak edirlər. Belə ki, azadlıqları və qanuni mənafeləri pozulan hüquq subyektləri, onların müdafiəsi üçün məhkəməyə müraciət edirlər. Müraciət hüququnun həyata keçirilməsi mexanizmində ədliyyənin əhəmiyyəti ondadır ki, onlar müraciət etmək hüququ subyektlərinin pozulmuş hüquqlarının, azadlıqlarının və qanuni mənafelərinin hərtərəfli müdafiəsini və səmərəli bərpasını təmin edirlər.

Üçüncü paraqrafda müraciət etmək hüququnun realizəsində dövlət hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyət istiqamətləri ilə bağlı məsələlər araşdırılır.

Vətəndaşların AR-də dövlət orqanlarına müraciət etmə qaydası və prosedurunu tənzimləyən hüquqi çərçivə bir çox ziddiyyət və boşluqları özündə ehtiva edir. Normativ hüquqi aktlarda da müəyyən ziddiyyətlər var. Bu, ilk növbədə, Vətəndaşların müraciətləri haqqında Qanunun müraciət hüququnun subyektlər dairəsi ilə bağlı müəyyən əlavə və dəyişikliklər tələb etməsi ilə əlaqədardır.

Müraciət etmək hüququna dair qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində terminoloji problemlər sırasında "müraciət" termininin də izahına, məzmun və mahiyyətinə aydınlıq gətirilməsini məqsədəuyğun hesab edirik.

Qanunvericilik tərifinin idealdan uzaq olduğunu nəzərə alaraq, "müraciət" anlayışın məzmunu elm adamları tərəfindən açıqlanmalıdır. Elm həmişə öyrənilən mövzunun mahiyyətini daha tam xarakterizə etmək, köhnəlmiş məlumatların çıxarılması və konkret bir tarixi və qanuna uyğun gələnlərin alınması ilə xarakterizə olunur[11].

Milli qanunvericiliyimizin təkmilləşdirilməsi nöqteyi-nəzərindən müraciət etmək hüququn realizəsi istiqamətində nəzər yetirilməli növbəti problem müraciət etmək hüququnun növləri ilə bağlıdır. Hesab edirik ki, Vətəndaşların müraciətləri haqqında AR Qanununun növbəti çatışmazlığı, müraciət növlərinin qapalı siyahısıdır. Fikrimizcə, bu Qanun, "müraciət" ifadəsini geniş şəkildə istifadə edən formalaşmış təcrübəyə, nə də dövlətdaxili qanunvericiliyinə uyğun gəlməyən tərzdə müraciətin növlərini daraltmışdır.

Dördüncü paraqrafda müraciət etmək hüququnun həyata keçirilməsi üzrə dövlət orqanlarının fəaliyyətində innovativ yeniliklərin tətbiqi: elektron müraciətlər problemi ilə bağlı məsələlər tədqiq edilir.

Respublikamızda müraciət hüququnun realizə imkanlarının artırılması, bu sahədə effektivliyin təmin edilməsində dövlət orqanlarının, xüsusilə də mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının veb-səhifələrində "elektron müraciətlər", "elektron xidmətlər", "interaktiv əlaqə", "çağrı mərkəzi", "online əlaqə-canlı çat" kimi sistemlər

[11] Савоськин, А.В. К вопросу об использовании термина «обращение» в Российском законодательстве // Актуальные проблемы российского права. Конституционное и муниципальное право. – 2015. № 8 (57) август. – с. 39

fəaliyyət göstərir ki, bütün bu sistemlər əhalinin müraciət imkanlarını, müraciətlərinə vaxtında cavab verilməsi kimi vacib məsələləri səmərəli şəkildə nizama salır.

Son illərdə Respublikamızda ixtisaslaşdırılmış müraciət növlərinin təqdim edilməsi üçün rəsmi saytlar meydana çıxmış, hazırda fəal inkişaf edir və populyarlıq qazanır. Onların imkanları sorğuların verilməsi və işlənməsinin ənənəvi üsullarının imkanlarını xeyli üstələyir. Dövlət tərəfindən yaradılan vasitələrin şübhəsiz üstünlükləri, miqyası, universallıq, uyğunluq və sorğuların işlənməsinin şəffaflığıdır. Xüsusi rəsmi saytların fəaliyyət göstərməsi AR Konstitusiyasının 57-ci maddəsinin (müraciət etmək hüququ) tamamilə fərqli bir keyfiyyət səviyyəsinə çıxmasının təzahürüdür. Ölkənin bütün sakinləri üçün ümumi olan İnternet portallarının olması nəinki rahatdır, həmçinin bərabərlik prinsipini təmin edir, həm də vətəndaşın özünü böyük bir ölkənin parçası kimi hiss etməsinə imkan verir.

Dissertasiya işinin nəticə hissəsində tədqiqatla əlaqədar əldə edilmiş mühüm təklif və nəticələr qeyd edilmiş, beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq üçün onların nəzəri-praktik əhəmiyyəti ifadə edilmişdir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu və müddəaları müəllifin aşağıdakı elmi məqalələrində və konfrans materiallarında öz əksini tapmışdır:

1. Avropa ölkələrinin təcrübəsində müraciət etmək hüququnun inkişaf istiqamətləri // Azərbaycan Respublikasının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş XXI əsrdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində müasir nəzəri və praktiki yanaşmalar mövzusunda elmi-nəzəri konfransın materialları. Bakı, Azərbaycan, 5 May 2021, s. 698-704.
2. Müraciət etmək hüququnun strukturu və hüquqi təbiəti: nəzəri-hüquqi təhlil // Qanun jurnalı № 6, Bakı, Azərbaycan, 25 İyun 2021, s. 54-61.
3. Müraciət etmək hüququnun beynəlxalq hüquqi əsasları // Qanun jurnalı № 7, Bakı, Azərbaycan, 26 İyul 2021, s. 33-38.
4. Müraciət etmək hüququnu təsbit edən konstitusion-hüquqi normalar // Qanun jurnalı № 8, Bakı, Azərbaycan, 25 Avqust 2021, s. 21-26.
5. The development trend of the right to petition in the United States of America // Conference: East Ukrainian Scientific Legal Organization international scientific-practical conference "national and international standards of modern state-formation: tendencies and perspective. Xarkov, Ukrayna, 6-7 Sentyabr 2021, s. 6-9.
6. Historical development of the formation of the right to petition // Науковий вісник ужгородського національного університету, Ukrayna, 25 Oktyabr 2021, s. 12-14.
7. Müraciət etmək hüququnun digər hüquq və azadlıqlarla əlaqəsi // Qanun jurnalı № 10, Bakı, Azərbaycan, 26 Oktyabr 2021, s.17-23.
8. Müraciət etmək hüququnun insan hüquqları sistemində yeri // "Azərbaycan Respublikasının suverenliyinin, müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün Konstitusiya əsasları" adlı Respublika elmi-praktiki konfransının materialları, 5 Noyabr 2021, s. 426-434.

Dissertasiyanın müdafiəsi ____ ____________ 2023-cü il tarixində saat _________ Milli Aviasiya Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.45 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1045, Bakı şəhəri, Mərdəkan prospekti., 30, Milli Aviasiya Akademiyası, ___ tədris korpusu, ___ saylı auditoriya.

Dissertasiya ilə Milli Aviasiya Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Milli Aviasiya Akademiyasının rəsmi internet saytında (www.naa.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat ____ __________ 2023-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 20.02.2023

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 47204

Tiraj: 100